

ΟΙ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΣΤΟ ΒΑΘΥ ΤΗΣ ΣΑΜΟΥ

ΜΕΛΕΤΗ- ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ
(case study)

Ο ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ
(ΑΗ-ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ)

Πτυχιακή εργασία
των Φοιτητών
τού Ανωτάτου Τεχνολογικού Ιδρύματος Πειραιά,
του Τμήματος Δομικών Έργων

Γεωργίας Στυλ. Καρπαθίου
και
Νικολάου Στυλ. Καρπαθίου

υπό την επίβλεψη της Καθηγήτριας

Κας Μαλικούτη Σταματίνας

Πειραιάς 2010

Πρόλογος

Η παρούσα μελέτη με την επωνυμία, «Οι Εκκλησίες στο Βαθύ της Σάμου, Μελέτη – περίπτωσης (case study): Ο Ιερός Ναός του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου (Αη-Γιαννάκης)», πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της πτυχιακής εργασίας υπό την επίβλεψη της καθηγήτριας κ. Μαλικούτη

Είναι γεγονός, ότι για μας αποτελεί πρωτόλιο επιστημονικής μελέτης, πού αποτυπώνει τις πρώτες ψηλαφήσεις μας σε χώρους υψηλής αισθητικής και σοφής χρήσης των άψυχων υλικών, πού μεταπλάσσονται σε φορείς πνευματικότητας και πολιτισμού. Έχει όμως και πρωτογενή χαρακτήρα έρευνας, εφ'όσον με προσωπική εργασία αποτυπώσαμε όλα εκείνα τά αρχιτεκτονικά στοιχεία, πού μας επέτρεψαν την παρουσίαση του θέματος αυτού, συνεπικουρούμενοι από τη σχετική βιβλιογραφία.

Επιλέξαμε με την συγκατάθεση και της επιβλέπουσας Καθηγήτριας το θέμα αυτό, διότι κατά την επίσκεψή μας στο νησί, μας εντυπωσίασε το ιστορικό βάρος, πού φέρει το ναοδομικό αυτό αρχιτεκτόνημα. Δεν χρειάζεται να είναι κανείς ειδικός για να αντιληφθεί την αισθητική έλξη, πού δημιουργεί το οικοδόμημα αυτό της λατρείας του Θεού, παρά το γεγονός, ότι είναι εκτεθειμένο στη δίνη του πανδαμάτορα χρόνου. Ελπιδοφόρο για μας μήνυμα ήταν το άκουσμα, από τους εκεί περίοικους, πώς ήδη η Ιερά Μητρόπολη της Σάμου, με τη θερμή συμπαράσταση των κατοίκων του χωριού, θα προχωρήσουν πολύ γρήγορα στη χρηματοβόρα στήριξη και συντήρηση του εκπληκτικού αυτού μνημείου.

Θεωρούμε, πώς με την εργασία μας αυτή συμβάλλουμε, ελάχιστα έστω, στην παρουσίαση της Σαμιακής Ναοδομίας η οποία απ' όσο γνωρίζουμε έχει πολύ πλούτο σε βάθος και έκταση, αποτυπώνει δε την προσήλωση στην μεταβυζαντινή ναοδομική παράδοση, όχι αντιγραφικά αλλά δυναμικά, γι' αυτό και δεν απουσιάζουν συγγενικά στοιχεία της νησιωτικής

παραδόσεως, κυρίως όμως της Πατμιακής, η οποία δεν παρεξέκλινε σε ατραπούς δυτικότροπων προτύπων.

Ως φοιτητές ευχαριστούμε ευγνωμόνως την καθηγήτριά μας για την αποδοχήν του θέματος, πού θα παρουσιάσουμε, διότι μας εισήγαγε στην επιστημονική μεθοδολογία και μάς επέτρεψε την ανακάλυψη των πολύτιμων αρχιτεκτονικών θησαυρών της πατρίδας μας.

Γεωργία Καρπαθίου
Νικόλαος Καρπαθίου

Πίνακας περιεχομένων

Πρόλογος	2
Πίνακας περιεχομένων	4
Εισαγωγή	7
1. Σύντομο Γεωγραφικό, Γεωφυσικό σημείωμα περί της Σάμου	7
1.1. Γεωγραφικά στοιχεία	7
1.2. Το φυσικό περιβάλλον της Σάμου	7
2. Ιστορικό σημείωμα περί της Σάμου	8
3. Πηγές και βοηθήματα.	9
4. Διάρθρωση της μελέτης	10

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΑΝΟΡΑΜΑ ΤΩΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΣΑΜΟΥ

1. Τά σημαντικά αρχιτεκτονικά μνημεία της προχριστιανικής αρχαιότητας.	13
2. Τά αρχιτεκτονικά μνημεία της Χριστιανικής περιόδου	13
2.1. Γενικές πληροφορίες	13
2.2. Η Ναοδομία στην πρωτοχριστιανική και βυζαντινή Σάμο	14
3. Το (Ανω) Βαθύ και οι Ιεροί Ναοί του	15

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

1. Τοποθεσία	19
2. Ιστορικά στοιχεία	19
2.1. Εξωτερικές μαρτυρίες	19

2.2.Εσωτερικές μαρτυρίες	20
2.2.1. Αγιογραφίες	20
2.2.2. Επιγραφές εκτός Ναού	20
2.2.3. Επιγραφές εντός Ναού	21
2.2.4. Αρχιτεκτονικά στοιχεία	22
2.2.5. Μορφολογία των ανοιγμάτων στο Ναό	22
3. Εξωτερική περιγραφή	23
3.1. Τοίχοι του Ναού	23
3.1.1. Υλικό	23
3.1.2. Διαστάσεις του Ναού	23
3.1.3. Ανοίγματα	23
3.2. Κόγχες Ιερών Βημάτων	24
3.3. Σκεπή	24
3.4. Τρούλλοι	24
3.5. Κωδωνοστάσιο	25
3.6. Δυτικός τοίχος	25
Κάτοψη και Οψεις-Βόρεια, Νότια, Ανατολική, Δυτική-του Ναού	26
4.Εσωτερική περιγραφή	32
4.1. Πρόναος	32
4.2. Διαχωριστικός τοίχος μεταξύ Προνάου- Νάρθηκα και Κυρίως Ναών	33
4.2.1. Πύλες	33
4.2.2. Ανοίγματα	33
4.2.3. Κόγχη	34
4.3. Κυρίως Ναοί	34
4.3.1. Στην νότια πλευρά	34
4.3.2. Στη βόρεια πλευρά	34
4.3.3. Ενδιάμεσος τοίχος	35
4.3.4. Τρούλλοι	35
4.4. Ιερό Βήμα	35
4.4.1. Ιερό Βήμα νοτίου Ναού	35
4.4.2. Ιερό Βήμα βορείου Ναού	36
4.4.3. Σύνδεση των δύο Ιερών Βημάτων	37
4.5. Υποθέσεις ως προς την κατασκευαστική αντίληψη και εκτέλεση του έργου	38

Κάτοψη και Τομές Α-Α', Β-Β', Γ-Γ', Δ-Δ', Ε-Ε', Ζ-Ζ' και Η-Η'	39
--	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ
ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ
ΤΟΥ ΥΠΟ ΜΕΛΕΤΗ ΝΑΟΥ
ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟΥΣ ΛΟΙΠΟΥΣ ΝΑΟΥΣ
ΒΑΘΕΩΣ ΣΑΜΟΥ

1.Σύντομη περιγραφή των μεγάλων Ναών της κωμοπόλεως Βαθέος	49
2.Άλλοι δίδυμοι ή τρίδυμοι Ναοί στο Βαθύ και γενικά στη νήσο Σάμο	51
2.1. Δίδυμοι ναοί	51
2.2.Τρίδυμος Ναός	51
2.3.Παρατηρήσεις	52
Συμπεράσματα	53
Βιβλιογραφία	54
Παράρτημα Φωτογραφιών	56-77

Εισαγωγή

1. Σύντομο Γεωγραφικό και Γεωφυσικό σημείωμα περί της Σάμου

1.1. Γεωγραφικά στοιχεία

Η νήσος Σάμος βρίσκεται στα ανατολικά της Ελλάδας, κοντά στα παράλια της Μικράς Ασίας και χωρίζεται απ' αυτήν από τον καλούμενο επταστάδιο πορθμό, στην περιοχή Ποσειδώνιο (ή Μουλαϊμπαήμ).¹ Η νήσος Σάμος γνωστή από την πελασγική περίοδο, κατέστη ως «πολίων πασέων πρώτη Ελληνίδων και βαρβάρων», κατά την ελληνική αρχαιότητα, σύμφωνα με τόν Ηρόδοτο, και κυρίως επί της εποχής του τυράννου Πολυκράτη (περί το 550 π.Χ.).²

1.2. Το φυσικό περιβάλλον της Σάμου

Η Σάμος έχει τη γεωφυσική σύσταση της Μικράς Ασίας, τμήμα της οποίας αποτελούσε γεωλογικά, χαρακτηριζόμενη από υψηλά βουνά και οργώσα βλάστηση. Αλλωστε, η λέξη Σάμος παράγεται εκ του φοινικικού ή κατ' άλλους ιωνικού σαμά πού σημαίνει υψηλή. Κατά Στράβωνα σημαίνει ύψος παρά την ακτήν. Οι Τούρκοι είχαν παραφθείρει την λέξη σε Σουσάμ Αντα. Οι χαρακτηρισμοί της κατά την αρχαιότητα ως *Ανθεμούσας, Ανθεμούς, Δορύσσας, Δρυούσης, Ιμβρασίας, Κυπαρισσίας, Μελαμφύλλου, Παρθενίας, Παρθενοαρούσης*,³ *Στεφάνης, Στεφανίας και Φυλλάδος*, φανερώνουν τόν φυσικό της πλούτο και τά πολλά νερά. Το όνομα Σάμος για πρώτη

---

¹ Με δεδομένο, ότι το αρχαίο στάδιο αντιστοιχούσε σε 185,15 μέτρα σημερινά, ο επταστάδιος πορθμός έχει μήκος μόλις $185,15 \times 7 = 1296,05$ μέτρων.

² Βακιριτζής Ι., *Σάμος, (Ιστορ.)*, Στη Μ.Ε.Ε. Τόμ. ΚΑ' σελ.495

³ *Παρθενία και Παρθενοαρούσα* ονομαζόνταν εκ του ποταμού *Παρθένου* όπου κατά την μυθολογία λουζόνταν η Ηρα.

φορά αναφέρεται από τον Υμνο στόν Απόλλωνα: «Και Σάμος υδρηλή Μυκάλης τα' απεινά κάρηνα» (στ. 41).

2. Ιστορικό σημείωμα περί της Σάμου

Οι πρώτοι κάτοικοι της Σάμου, κατά την παράδοση ήσαν οι Πελασγοί (προελληνικά φύλα) και οι Κάρες (βαρβαρόφωνοι στη ΝΔ Μ.Ασία), αργότερα δε οι Λέλεγες (Κάρες που έζησαν στις παρά την Μ. Ασία νήσους), με πρώτο βασιλιά τόν Αγκαίο ο οποίος συμμετέσχε στην Αργοναυτική εκστρατεία.

Η Σάμος μέχρι το 292 π. Χ. ήτο ρωμαϊκή κτήσις. Μετά κατέστη ηγεμονία και εντάχθηκε στην 29^η Επαρχίαν των Νήσων. Αργότερα έγινε Μητρόπολη θέματος, υπήχθη στους Σαρακηνούς και εν συνεχεία στους Βυζαντινούς. Με την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Φράγκων υπετάγη και η Σάμος, μέχρι του έτους 1247. Ανακτήθηκε από τους Βυζαντινούς επί αυτοκράτορος Ιωάννου Βατάτζη και το έτος 1312 καταλήφθηκε από τον Τούρκο Αϊδήν. Το 1367 την κατέλαβαν οι Γενουΐσιοι και από το 1476 αρχίζει η ερήμωσή της. Το 1502 περιήλθε στην Τουρκία με συνθήκη των Ενετών και του Σουλτάνου Βαγιαζήτ. Το έτος 1562 ήλθε ο Κιλίτζ Αλής. Στον αγώνα του 1821 η Σάμος έλαβε ενεργό μέρος και το 1834 ανακηρύχθηκε σε Ηγεμονία, με Χριστιανό Ηγεμόνα, διοριζόμενο από την Υψηλή Πύλη. Το 1911 μέ αρχηγό τον μετέπειτα Πρωθυπουργό της Ελλάδος Θεμιστοκλή Σοφούλη ενσωματώθηκε στο Ελληνικό Κράτος.

Σάμιοι υπήρξαν δύο διακεκριμένες προσωπικότητες, πρώτου μεγέθους στη παγκόσμια σκέψη και επιστήμη, ο φιλόσοφος και μαθηματικός Πυθαγόρας (γεννήθηκε το 580 π.Χ.) και ο αστρονόμος Αρίσταρχος (320-250 π.Χ.), στον οποίο οφείλεται και η λεγόμενη κοπερνίκεια θεωρία περί του ηλιοκεντρικού συστήματος. Στη Σάμο ενδιέτριψε ο κορυφαίος μηχανικός-υδραυλικός της αρχαιότητας Ευπαλίνος, ο ιστορικός Ηρόδοτος και ο ποιητής Ανακρέων. Σάμιοι ήσαν ο αρχιτέκτων – μηχανικός Μανδροκλής, ο οποίος έζησε τον Βόσπορο με πλοία για να περάσει ο Δαρείος με τον στρατό του στην Ευρώπη, και ο μηχανικός Φώκος. Τέλος, εκεί έζησε

τά παιδικά του χρόνια και ο φιλόσοφος της ελληνιστικής εποχής *Επίκουρος* (341π.Χ. Σάμος-270π.Χ. Αθήνα).

Στη Σάμο ήλθε και ο Ομηρος (β' μισό 8^{ου} αι. π.Χ.) σύμφωνα με τον Ηρόδοτο με την ευκαιρία της εορτής των Απτουρίων (πρόκειται για Αθηναϊκή και Ιωνική θρησκευτική εορτή). Επίσης, η αρχαία Σάμος στην ακμή της, κατά τον 6^ο π. Χ. αιώνα, δεν ήτο άμοιρη αμοιβαίων επιδράσεων από όμορες περιοχές, όπως ήτο η Ιωνία αλλά και άλλα νησιά του Αιγαίου. Πρόσωπα εξέχοντα του τότε φιλοσοφικού και επιστημονικού κόσμου, εκτός Σάμου, ήσαν ο *Θαλής ο Μιλήσιος*, ο *Αναξίμανδρος ο χαρτογράφος*, ο *Αναξιμένης*, ο *Λέσβιος αστρονόμος Μαστρικέτας*, οι χαρτογράφοι *Μαρκέτιος* και *Εκατεύς*, ο *Τενέδιος αστρονόμος Κλεόστρατος*, οι εκ των επτά σοφών της αρχαιότητας *Βίας* και *Πιπτακός*, ο *Ηράκλειτος* και ο *Κλεόβουλος*.

Κατά συνέπεια η Σάμος έχει ισχυρή επιστημονική παράδοση στον χώρο της φιλοσοφίας και των θετικών επιστημών, η οποία λειτούργησε πολύ ευεργετικά και στη μετέπειτα πορεία της μέσα στην ιστορία.

3. Πηγές και βοηθήματα

Η μελέτη αυτή έχει πρωτογενή-πρωτότυπο χαρακτήρα. Επισκεφθήκαμε προσωπικά την περιοχή και αποτυπώσαμε τά δεδομένα, τά οποία και παρουσιάζουμε συνεπικουρούμενοι στην εκπόνηση της εργασίας αυτής, από βοηθήματα, τόσο ιστορικά-αρχαιολογικά όσο και αρχιτεκτονικά.

Τά αμιγώς ιστορικά-αρχαιολογικά, είναι:

α. Το μνημειώδες έργο του Επαμεινώνδα Σταματιάδη Ι., *Σαμιακά, ήτοι Ιστορία της νήσου Σάμου από των παναρχαίων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς* Τόμ. Α-Δ εν Σάμω 1881-1886, και β' έκδοση *Ιστορία της Σάμου από τά πανάρχαια χρόνια μέχρι το 1880, «μεταγλωτισμένη»*, Αθήνα 1965-1970.

β. *Η Ιστορία της Εκκλησίας της Σάμου*, υπό του Μητροπολίτου Σιδηροκάστρου Ιωάννου Παπάλη

γ. Το σχετικό λήμμα Σάμος Τόμ. ΚΑ' σελ. 490-513, στη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, από τις εκδόσεις Πυρσός, το οποίο υπογράφουν ο Ι. Βακιριτζής, και ο Β.Δ. Θεοφανείδης.

Τά αρχιτεκτονικά βοηθήματα είναι:

α. Η μεταβυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική της Σάμου από τον Κώστα Σπ. Παπαιωάννου, πού δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Απόπλους* Τεύχος 8 σελ. 357-360 το έτος 1990.

β. Ο Ναός του Αι-Γιαννάκη στο Ανω Βαθύ Σάμου από τον Κώστα Προεστό σελ. 223-242, πού περιλαμβάνεται στο συλλογικό έργο *Σαμιακές Μελέτες* Τόμος Πρώτος 1993-1994 από το Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου «Νικόλαος Δημητρίου» και εκδόθηκε στην Αθήνα το 1994.

γ. *Εκκλησίες και Μοναστήρια της Σάμου* από τον Κωνσταντίνο Σπ. Παπαιωάννου, πού εκδόθηκε από το ως άνω Ίδρυμα «Νικόλαος Δημητρίου» και αναφέρεται στο υπό μελέτη θέμα μας στις σελ. 171-177.

4.Διάρθρωση της μελέτης

Τη παρούσα μελέτη διαρθρώσαμε σε τέσσερα κεφάλαια ως εξής:

Στο πρώτο κεφάλαιο παραθέτουμε ένα σύντομο ιστορικό πανόραμα των αρχιτεκτονικών μνημείων της νήσου Σάμου, τόσο των προχριστιανικών όσο και των χριστιανικών χρόνων. Σκοπός μας είναι να δείξουμε τη θαυμαστή συνέχεια μέσα στους αιώνες της εν γένει μηχανικής, δομικής και αρχιτεκτονικής παράδοσης του νησιού, η οποία, μέχρι και το σχετικά πρόσφατο παρελθόν, αναδεικνύει έργα υψηλής αισθητικής, όπως ο υπό μελέτης δίδυμος Ιερός Ναός του Αη-Γιαννάκη στη κωμόπολη του (Ανω) Βαθέος.

Στο δεύτερο κεφάλαιο περιγράφουμε το ως άνω ναοδομικό συγκρότημα. Δίνουμε αφ' ενός μόν τά αναγκαία ιστορικά στοιχεία μέσα από εξωτερικές και εσωτερικές μαρτυρίες, για να προσδιορίσουμε την ιστορικο-αρχαιολογική του ταυτότητα, αφ' ετέρου δε προχωρούμε στην αρχιτεκτονική του περιγραφή, παραθέτοντας τά αρχιτεκτονικά σχέδια ώστε ο ειδικός να έχει την δυνατότητα επακριβούς μελέτης και

ίσως πιστής αναπαραγωγής του ναοδομικού αυτού αρχιτεκτονήματος.

Στο τρίτο κεφάλαιο επιχειρούμε μια αδρή συγκριτική παρουσίαση του υπό μελέτη Ναού σε σχέση με τους υπόλοιπους κυρίους Ιερούς Ναούς στον ίδιο ευρύτερο χώρο του (Ανω) Βαθέος.⁴

Ακολουθούν τὰ συμπεράσματά μας, η βιβλιογραφία και ένα ιδιαίτερα πλούσιο παράρτημα φωτογραφικών ντοκουμέντων.

---

⁴ Τον προσδιορισμό *Ανω* τον θέτουμε σε παρένθεση διότι είναι άτυπος και χρησιμοποιείται μέχρι σήμερα στην καθημερινή χρήση του λαού, για να αντιδιασταλεί προς το επίσης λαϊκόν *Κάτω Βαθύ*, το οποίο μέχρι του έτους 1956 ωνομάζετο *Λιμνή Βαθέος* και έκτοτε *Σάμος*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΑΝΟΡΑΜΑ ΤΩΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΣΑΜΟΥ

Σάμος,

«πολίων πασέων πρώτη Ελληνίδων και βαρβάρων»

Ηρόδοτος

*«Κάκειθεν (ἐκ Μυτιλήνης) ἀποπλεύσαντες
τῇ ἐπιούσῃ κατηντήσαμεν ἀντικρὺ Χίου, τῇ δέ ἑτέρα
παρεβάλομεν εἰς Σάμον...».*

Πράξεις των Αποστόλων

1. Τά σημαντικά αρχιτεκτονικά μνημεία της προχριστιανικής αρχαιότητας.

Από τὰ περίφημα αρχιτεκτονικά και εν γένει δομικά σαμιακά μνημεία της αρχαιότητας, σημειώνουμε τα ακόλουθα:

α. Τά τείχη μήκους 6220 μ.

β. Ο ναός της Ηρας, λείψανα των οποίων σώζονται μέχρι σήμερα, σημαντικώτερο των οποίων είναι ένας υψηλός κίονας, γνωστός ως κολώνα του Ηραίου.

γ. Τό Ευπαλίνειον ὄρυγμα, ή κατά τον Ηρόδοτον αμφίστομον ὄρυγμα, πού κατεσκευάσθηκε επί Πολυκράτους (ήκμασε το 550 π.Χ.), υπό του Μεγαρίτου υδραυλικού Ευπαλίνου, το οποίο και σώζεται ακέραιο μέχρι τις μέρες μας, και

δ. Ο λιμενοβραχίονας.⁵

2. Τά αρχιτεκτονικά μνημεία της Χριστιανικής περιόδου

2.1. Γενικές πληροφορίες

Γνωρίζομε εκ μεταγενεστέρων ιστορικών μαρτυριών, ότι η Σάμος ασπάσθηκε τον Χριστιανισμό πολύ ενωρίς, αλλά στερούμεθα των αναλόγων τεκμηρίων για να προσδιορίσουμε με χρονολογική ακρίβεια τούτο. Το όνομα της Σάμου αναφέρεται μία φορά στο βιβλίο των *Πράξεων των Αποστόλων* και συγκεκριμένα κατά τήν τρίτην περιοδείαν του Αποστόλου Παύλου, ως εξής: «Κάκειθεν (ἐκ Μυτιλήνης) ἀποπλεύσαντες τῇ ἐπιούσῃ κατηντήσαμεν ἀντικρὺ Χίου, τῇ δέ ἑτέρα παρεβάλομεν εἰς Σάμον...».⁶

Οι πρώτοι σωζόμενοι Ιεροί Ναοί, αλλά και ο πρώτος ονομαστικά μνημονευόμενος Επίσκοπος Σάμου, ανάγονται στον Ε΄ μ. Χ. αιώνα. Ο Λέων ο Σοφός μας διασώζει στο *Περί Πρωτοκαθεδρίας Πατριαρχών*, ότι η Σάμος ήτο επισκοπή

⁵ Οι Σάμιοι αναδείχθηκαν και στην ναυπηγική με την κατασκευή του εκπληκτικού στόλου των τριηρών.

⁶ *Πράξεις των Αποστόλων* Κ, 15.

υπαγόμενη στην Αρχιεπισκοπή της Ρόδου και ως πρώτος γνωστός Επίσκοπος μνημονεύεται ο Μιχαήλ, ο οποίος έζησε τον Ε΄ αι. μ.Χ.⁷ Πρό αυτού όμως έχουμε και άλλη μαρτυρία σύμφωνα με την οποία ο Επίσκοπος Σάμου, χωρίς να αναφέρεται το όνομά του, έλαβε μέρος στη Σύνοδο της Σίδης (Αντιόχεια) η οποία συνήλθε πρό του έτους 390 μ. Χ. επί Αρχιεπισκόπου Φλαβιανού, για να αντιμετωπίσει τους αιρετικούς Αδέλφιον και τους Ευχίτες.⁸ Ο Σταματιάδης Επαμεινώνδας, μνημονεύει επίσης τον καλλίγραφο μοναχό Ρουφανό, ο οποίος δέχθηκε στη Σάμο τον Μέσρωπον, σύμβουλο του βασιλιά της Αρμενίας Ουράμ Σκαύον, για να σχηματίσει μαζί του τους χαρακτήρες της αρμενικής αλφαβήτου.⁹ Τέλος, γνωρίζουμε από το βιβλίο *Λειμών* του περίφημου Ιωάννου Μόσχου, (545-620 μ. Χ.), ότι κατά τις περιόδους του σε διάφορα μοναστικά κέντρα βρήκε στη Σάμο «ανθούσαν Χριστιανικήν κοινότητα». Ο ίδιος μνημονεύει και τον Αββάν Ισίδωρον ως Ηγούμενον της Ιεράς Μονής του Χαριξένου, της οποίας όμως δέν υπάρχουν σήμερα ίχνη. Εκτοτε οι πληροφορίες πληθαίνουν, μέχρι της ερημώσεως του νησιού.¹⁰

2.2. Η Ναοδομία στην Πρωτοχριστιανική και Βυζαντινή Σάμο

Στη Σάμο σώζονται μέχρι σήμερα αρχαίοι Χριστιανικοί Ναοί, σε σχήμα Βασιλικής και σταυροειδή βαπτιστήρια ως εξής :

- α.** Η τρίκλιτος Βασιλική του Ηραίου (5^{ος} μ. Χ. αι.).
- β.** Θεμέλια μονοκλίτου Βασιλικής στο λόφο της Μεταμορφώσεως στο Πυθαγόρειον (5^{ος} μ. Χ. αι.).

---

⁷ Λέοντος του σοφωτάτου, *Περί Πρωτοκαθεδρίας Πατριαρχών*, σελ. 300. Σταματιάδου Επαμεινώνδα *Σαμιακά*, ήτοι ιστορία της νήσου Σάμου από των παναρχαίων χρόνων μέχρι των καθ'ημάς Τόμ. Δ΄ εν Σάμω 1886, σελ. 174. Παπάλη Ιωάννου, *Η Εκκλησία της Σάμου, από της ιδρύσεως αυτής, μέχρι σήμερα*, Σάμος, 1967, σελ. 45,46.

⁸ Από τά Πρακτικά της Συνόδου σημειώνουμε: «...συμπαρόντων μεταξύ αυτών Επισκόπων τριών Βύζον του Σελεκείας, και Μαρουθά του σοφαρικού Εθνους και Σάμου: Πρεσβύτεροι δε και διάκονοι συμπαρήσαν μέχρι τριάκοντα...» Φωτίου, *Βιβλιοθήκη Κώδιξ νβ΄*

⁹ Σταματιάδου Ε., *Σαμιακά*, ό.π. Τόμ. Δ΄ 171.

¹⁰ Παπάλη Ιωάννου, *Η Εκκλησία της Σάμου*, ό.π. σελ. 46.

γ. Κάτω από τὰ τείχη του φρουρίου του Λυκούργου Λογοθέτη (του αρχηγού της επανάστασης του 1821 στη Σάμο), πού αναγέρθηκε το έτος 1824, ερείπια τρικλίτου Βασιλικής (5^{ος} μ. Χ. αι.).

δ. Στο Πυθαγόρειον, και συγκεκριμένα κοντά στη λίμνη της Γλυφάδας, Ναός προς τιμήν της Παναγίας της «Γλυφαδιώτισσας» του ΙΣΤ' αι. πού κτίσθηκε πάνω στά θεμέλια τρισπόστατης Βασιλικής του Ε' αι. μ. Χ.

ε. Ερείπια Ναού στην περιοχή «Δόντια» της Κοινότητας του Πυθαγορείου.

στ. Θεμέλια Βασιλικής, ΝΑ του Πυθαγορείου, για την οποία εικάζεται, ότι πιθανώς να ταυτίζεται με τήν μνημονευθείσα Ιερά Μονή του Χαριξένου.

ζ. Βασιλική στο χωριό Μύλοι προς τιμήν των Αγίων Δώδεκα Αποστόλων.

η. Η Παληοκκλησιά η οποία βρίσκεται ανατολικά του χωριού των Μύλων.

θ. Ο Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος στον Οπισθόκαμπον.

ι. Ερείπια του Ναού του Αγίου Νικολάου στο Ποτάμι Καρλοβασίου.

ια. Η εν Κέντρω Βασιλική, όπως είναι γνωστή, και η οποία βρίσκεται μεταξύ της πόλεως Σάμου και του Κοκκαρίου, στο βόρειο κλίτος της οποίας σώζεται σταυροειδές Βαπτιστήριο. Χαρακτηριστικό του Βαπτιστηρίου είναι, ότι στο ανατολικό του κέρασ βρίσκεται οπή, διά της οποίας τὰ νερά μετά το Μυστήριο του Βαπτίσματος εχύνοντο στη θάλασσα.¹¹

ιβ. Ο Ναός της Παναγίας στο Ποτάμι του Καρλοβασίου του ΙΑ' αι. κτισμένος σε θεμέλια Ναού του ΣΤ' αι. μ. Χ. Ο Ναός αυτός ανήκει στον τύπον, «Τετρακιονίου σταυροειδούς εγγεγραμμένου», στον οποίον οι κίονες είναι από ψαρόχροο μάρμαρο.¹²

3. Το (Ανω) Βαθύ και οι Ιεροί Ναοί του

Το (Ανω) Βαθύ, ιδρύθηκε από αποίκους της Πελοποννήσου, οι οποίοι είχαν κυνηγηθεί από τους Τούρκους. Ο συγκεκριμένος τόπος προκρίθηκε, διότι υπάρχει κοιλάδα, πού

¹¹ Βαμβουδάκη Εμμανουήλ, *Το εν Κέντρω Σάμω Βαπτιστήριο*, σελ. 9.

¹² Καπώλη Αθηνά, Άρθρον στη *Σαμιακή Επιθεώρηση* του έτους 1957.

σχηματίζουν τὰ βουνά Κουτσόμυλος και Βαρελά και ήτο κατάφυτος, πού έκρυβε τὰ σπίτια από τους επίδοξους πειρατές, οι οποίοι τον 17^ο και 18^ο αι. ελυμαίνοντο τὰ νησιά. Υπήρξε έδρα Τμήματος και κατά την τουρκοκρατία και κατά τὰ πρώτα χρόνια της αυτονομίας του νησιού.¹³

Από αρχιτεκτονικής πλευράς αναφέρουμε το λαμπρό αρρεναγωγείο και σημερινό Δημοτικό Σχολείο, πού βρίσκεται στην πρόσοψη της κωμόπολης ως και το Κοινοτικό κατάστημα. Το έδαφος, στο οποίο κτίσθηκε η κωμόπολη είναι επικλινές και ανώμαλο γι' αυτό και στερείται ευρυχωρίας, σε δρόμους και πλατείες.

Στο (Ανω) Βαθύ, πρό του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου υπήρχαν έξι ενορίες, με κέντρο τους αντίστοιχους ενοριακούς Ναούς. Οι ενορίες αυτές όμως μεταπολεμικά συγχωνεύθηκαν σε τρεις, ως εξής:

α. Ενοριακός Ναός *Εισοδίων της Θεοτόκου*, (δίκλιτος Βασιλική) όπου υπάρχει Ευαγγέλιον πρό του 1800. Συγχωνεύθηκε μαζί του ο πρώην ενοριακός Ναός του Αγίου Αντωνίου με χρονολογία ανεγέρσεως 1801 16 Μαΐου (δίκλιτος Βασιλική). Επίσης ανήκουν στην ενορία αυτή άλλα 17 παρεκκλήσια το 1 εντός και τὰ άλλα 16 εκτός της κωμόπολης.

β. Ενοριακός Ναός *Κοιμήσεως της Θεοτόκου* (τρίκλιτος Βασιλική) με χρονολογία 1802. Συγχωνεύθηκε μαζί του ο πρώην ενοριακός Ναός της Αγίας Παρασκευής (δίκλιτος Βασιλική), χωρίς χρονολογικά στοιχεία. Επίσης ανήκουν στην ενορία αυτή άλλα 10 παρεκκλήσια 2 εντός και 8 εκτός της κωμόπολης.

γ. Ενοριακός Ναός *Μεταμορφώσεως του Σωτήρος* με επιγραφή σε μαρμάρινη πλάκα 1834 15 Οκτ.¹⁴ (τρίκλιτος Βασιλική). Συγχωνεύθηκε μαζί του ο πρώην ενοριακός Ναός της Οσίας Ματρώνης της Χιοπολίτιδος (δίκλιτος Βασιλική), ο οποίος θεωρείται, πώς είναι ο αρχαιότερος Ναός της κωμόπολης.

---

¹³ Βακιριτζής Ι.Δ., *Βαθύ (Σάμου)* Στη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Εκδ. Πυρσός Τόμ. ΣΤ' σελ. 472-473.

¹⁴ Στον εν λόγω Ιερό Ναό, υπάρχει Ευαγγέλιον με χρονολογία 1728, τὰ μηναιά (λειτουργικά βιβλία για κάθε μήνα του έτους) είναι του 1773 και ωραιοτάτη εικόνα του Ακαθίστου Υμνου του έτους 1866. Παπάλη Ιωάννου, *Η Εκκλησία της Σάμου*, ό.π. σελ. 333-334.

Επίσης ανήκουν στην ενορία αυτή άλλα 13 παρεκκλήσια, 1 εντός και 12 εκτός της κωμόπολης.

Συνολικά έχουμε έξι μεγάλους Ναούς και 40 παρεκκλήσια. Η πλούσια ναοδομική δραστηριότητα δικαιολογείται και εκ του γεγονότος, ότι το (Ανω) Βαθύ από το 1678 θεωρείτο το «πλιό καλλίτερο, ως πολυανθρωπότερον και πλουσιώτερον υπέρ τά τετρακόσια σπίτια και εκκλησίας έξ-επτά», κατά τον Καισάριον Δαπόντες.¹⁵ Χαρακτηριστικό τυγχάνει το γεγονός, ότι ωρισμένα εκ των παρεκκλησίων ανήκουν σε Ιερές Μονές του Αγίου Ορους, δηλωτικό στοιχείο της πνευματικής ανάπτυξης και σχέσης, πού είχε το νησί και βεβαίως το πολυανθρωπότερον χωρίον της, με την Ορθόδοξη Μοναστική Κορυφή, το Αγιον Ορος.

---

¹⁵ Καισαρίου Δαπόντες, *Κήπος Χαρίτων*, σελ. 140. Βλ. επίσης, Βακιριτζής Ι.Δ., *Βαθύ (Σάμου) Στη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, Εκδ. Πυρσός Τόμ. ΣΤ' σελ. 472-473.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Η αρχιτεκτονική είναι ταυτόχρονα επιστήμη και τέχνη
Πλάτωνας

Ολόκληρη η ζωτικότητα της τέχνης εξαρτάται
από το αν είναι γεμάτη αλήθεια

John Ruskin

1. Τοποθεσία

Ο Ιερός Ναός του Αγίου Ιωάννου, γνωστός ως Αη-Γιαννάκης, βρίσκεται στη βορειοανατολική πλευρά της κωμόπολης του (Ανω) Βαθέος της νήσου Σάμου. Είναι κτισμένος σε επικλινές και βραχώδες έδαφος, με πανοραμική θέα στον μεγάλο φυσικό κόλπο της πόλης της Σάμου.

Αποτελεί δίδυμο Ναό του οποίου το μέν νότιο κλίτος είναι αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάνη τον Πρόδρομο, εξ' ου και το όνομα του Ναού, το δε βόρειο κλίτος στον Άγιο Νικόλαο. Έτσι εορτάζει και κατά την 29^η Αυγούστου, ημέρα της αποτομής της τιμίας κεφαλής του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου και Βαπτιστού του Χριστού, καί κατά την 6^η Δεκεμβρίου, ημέρα μνήμης του Αγίου Νικολάου.

Εκείνο, πού γνωρίζουμε είναι, ότι αποτελούσε μετόχι της Ιεράς Μονής Αγίας Ζώνης, η οποία βρίσκεται στη περιοχή της Βλαμαρής, και σε απόσταση περίπου πέντε (5) χιλιομέτρων οδικά, ανατολικά.

2. Ιστορικά στοιχεία

2.1. Εξωτερικές μαρτυρίες

Η μοναδική εξωτερική μαρτυρία είναι, ότι ο Ναός μνημονεύεται σε Σιγίλλιο της 9^{ης} Μαρτίου του έτους 1806.¹⁶ Σιγίλλιο ονομάζεται το Πατριαρχικό Έγγραφο, πού γράφεται σε μεμβράνη και υπογράφεται απο τον Πατριάρχη και τά μέλη της Ιεράς Συνόδου, φέρει δε απηωρημένη σφραγίδα, δηλαδή, ανάγλυφη (Sigillum).¹⁷

---

¹⁶ Σταματιάδης Επαμεινώνδας, *Σαμιακά*, Τόμ. Δ', Αθήναι 2 1970, σελ. 381-386.

¹⁷ *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, Εκδ. Μαρτίνοσ, Αθήναι 1967, Τόμ. 11, σελ. 134.

2.2.Εσωτερικές μαρτυρίες

Οι εσωτερικές μαρτυρίες προέρχονται από τις σωζόμενες τοιχογραφίες-αγιογραφίες, τις επιγραφές και τα αρχιτεκτονικά του στοιχεία.

2.2.1. Αγιογραφίες

Σώζονται οι εξής τοιχογραφίες-αγιογραφίες, κυρίως στον βόρειο Ναό επ' ονόματι του Αγίου Νικολάου: Ο Παντοκράτορας, οι τέσσερις Ευαγγελιστές, ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, η Πλατυτέρα, η Ακρα Ταπείνωση στις Ιερές Προθέσεις και των δύο Ιερών βημάτων, και οι Άγιοι Αρχάγγελοι. Η τεχνοτροπία των τοιχογραφιών-αγιογραφιών αυτών, ως και των εικόνων των Τέμπλων ανάγονται στον 18^ο αιώνα.

2.2.2. Επιγραφές εκτός του Ιερού Ναού

Υπερθεν της κυρίας πύλης του νοτίου τοίχου του Νάρθηκα-Πρόναου υπάρχει κτητορική επιγραφή μεγαλογράμματη, ως εξής:

IC XP- NI KA -1799 ΜΑΓΙΟΥ 3 ΙΟΑΚΙΜ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ
ΚΤΙΤΟΡ (Ιησούς Χριστός Νικά 1799 Μαΐου 3 Ιοακίμ
Ιερομονάχου Κτίτορ)

Η επιγραφή αυτή είναι χαραγμένη σε μάρμαρο, άνω και κάτω, ένθεν και ένθεν του χώρου, πού δημιουργεί τό σημείον του Σταυρού, το οποίο βρίσκεται ανάγλυφο στην μαρμάρινη αυτή πλάκα.

άνω αριστερά

άνω δεξιά

IC .....XP

κάτω αριστερά

κάτω δεξιά

NI ..... KA

1799 ..... ΜΑΓΙΟΥ 3

ΙΟΑΚΙΜ ΙΕ ..... ΡΟΜΟΝΑ

ΚΤΙΤΟΡ ..... ΧΟΥ

Στην επιγραφή σημειώσαμε τοπικό λεκτικό ιδίωμα, ορθογραφικά λάθη και μία ενδεχόμενη παρανόηση

I. Λεκτικό ιδίωμα:

Στην επιγραφή γράφεται ΜΑΓΙΟΥ αντί ΜΑΙΟΥ.

II. Ορθογραφικά λάθη:

Γράφεται ΙΟΑΚΙΜ αντί ΙΩΑΚΕΙΜ και

ΚΤΙΤΟΡ (η λέξη με ομικρονκαί σε ονομαστική πτώση) αντί ΚΤΙΤΩΡ(ΟΣ) (η λέξη με ωμέγα και σε γενική πτώση).

III. Ενδεχόμενη παρανόηση:

Ως παρανόηση θεωρούμε την ορθογραφία της λέξεως κτίτωρ. Κτίτωρ και κτιτορικός με ιώτα (ι) σημαίνει αυτόν που το έκτισε, ενώ κήτητωρ και κτητορικός με ήτα (η) δηλώνει τον κάτοχο. Το πιθανώτερο είναι ότι ο ο Ιερομόναχος Ιωακείμ ήτο κήτητωρ, και όχι κτίτωρ. Να είχε δηλαδή υπό την επιστολή του, ως οιονεί ιδιοκτησία του το Ναό, και να μὴν ήτο αυτός, που τον ανήγειρε. Ενδεχομένως να είναι εκείνος, που προσέθεσε το εφραπτόμενο στο δυτικό τοίχο ερειπωμένο προσθετο οικοδόμημα, για το οποίο θα μιλήσουμε παρακάτω.

2.2.3. Επιγραφές εντός του Ιερού Ναού

α. Στην κόγχη της προσκομιδής του βορείου κλίτους υπάρχουν δύο επιγραφές ως εξής:

1^η επιγραφή:

-«Δέησις του δούλου του Θεού Ιωακείμ ιερομονάχου διά χειρός του ΧΙ ω̄»

2^η επιγραφή:

-«1800 Ιωακείμ ιερομονάχου γονέων και αδελφών Βασιλικής και Διαμαντούλας και τέκνων αυτών 1800»

β. Στο Ιερό Βήμα του νοτίου Ναού μεταξύ της Αγίας Τραπέζης και του Τέμπλου υπάρχει επιτάφιος μαρμάρινη πλάκα με την επιγραφή: «Ενθάδε κείται ο μακαρία τη λήξει ιερομόναχος Παπαϊωακείμ 1812 Ιουλίου 24».

γ. Στη πύλη του Νάρθηκα προς τον κύριο Ναό, και συγκεκριμένα στην μαρμάρινη παστάδα υπάρχει η χρονολογία 1880.

2.2.4. Αρχιτεκτονικά στοιχεία

Ο Ναός έχει αρχιτεκτονικά στοιχεία μεταβυζαντινού τύπου, δηλαδή, του 11^{ου} και 12^{ου} αι. Θεωρείται λοιπόν ενδεχόμενο να είναι προγενέστερος του 18^{ου} αι. αλλά με μεταγενέστερες μετατροπές,¹⁸ αυτουργός των οποίων ήτο, σε σημαντικό βαθμό, ο ιερομόναχος Ιωακείμ, περί το 1880.

2.2.5. Μορφολογία των ανοιγμάτων στο Ναό

Η μορφολογία των ανοιγμάτων του Ναού είναι επηρεασμένη από την αρχιτεκτονική κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας. Παρά τό γεγονός, ότι στή Σάμο δεν αναφέρεται περίοδος κατά την οποία να υπήρξε αποικισμός από Τούρκους, γεγονός, πού ενισχύεται και εκ του ότι δεν υπάρχει ίχνος μουσουλμανικού τεμένους, όμως πάντοτε οι κίνδυνοι αυτοί ήταν ενδεχόμενοι και επί πλέον προβλήματα μπορούσαν να δημιουργήσουν οι συχνά ενσκύπτοντες πειρατές σ'ολόκληρο τό Αιγαίο.

Η αρχιτεκτονική αυτή αφορά κυρίως τά μικρά ανοίγματα -στις θύρες και τά παράθυρα, τόσο εξωτερικά όσο και εσωτερικά του Ναού- ώστε να μη διευκολύνεται ό έφιππος να εισέλθει στό Ναό. Στο συγκεκριμένο υπό μελέτη ιερό οικοδόμημα αυτό ενισχύεται και από τις εσωτερικές προς τον κυρίως Ναό εισόδους από τον Νάρθηκα, όπου οι παραστάδες όχι μόνον δεν διευκολύνουν, αλλά εμποδίζουν κάθε ανοίκειο καί ασεβή είσοδο σ' αυτόν.

Κατά ταύτα, γίνεται φανερό, τόσο από τις εξωτερικές όσο και από τις εσωτερικές μαρτυρίες γίνεται φανερό, ότι στη σημερινή του μορφή ο Ναός αυτός, ανάγεται στα τέλη του 18^{ου} αι. μ.Χ.

---

¹⁸ Παπάλη Ιωάννου, *Η Εκκλησία της Σάμου, από της ιδρύσεως αυτής, μέχρι σήμερα*, Σάμος, 1967, σελ. 250.

3. Εξωτερική περιγραφή

{Βλ. Κάτοψη και Οψεις-Βόρεια, Νότια, Ανατολική, Δυτική-του Ναού, σελ. 27-31).

3.1. Τοίχοι του Ναού

3.1.1. Υλικό

Οι τοίχοι είναι με αργολιθοδομή μέ κατά διαστήματα οριζόντιους ξυλόδεσμους. Οι γωνιόλιθοι είναι χαρακτηριστικά μεγαλύτεροι.

3.1.2. Διαστάσεις του Ναού

Οι διαστάσεις των τοίχων εξωτερικά έχουν ως εξής:

Βόρεια πλευρά : 16,00μ. (μαζί με την κόγχη του Ιερού Βήματος)

Νότια πλευρά : 15,85 μ. (μαζί με την κόγχη του Ιερού Βήματος)

Ανατολική πλευρά: 10,40 μ.

Δυτική πλευρά: 9,70 μ.

3.1.3. Ανοίγματα

Τά ανοίγματα φέρουν ημικυκλικό τόξο.

Στη νότια πλευρά, υπάρχουν έξι παράθυρα και η πύλη εισόδου προς τον Νάρθηκα. Το ένα βρίσκεται υπερθεν και δυτικώτερα της πύλης εισόδου, στο μέτωπο της στέγης του Νάρθηκα. Το άλλο επίσης στο μέτωπο της στέγης του κυρίως Ναού. Και τά δύο αυτά παράθυρα φέρουν τοξωτά ανοίγματα παρόμοια με αυτά των τρούλλων. Τά υπόλοιπα τέσσερα βρίσκονται ανατολικώτερα της πύλης εισόδου με επίσης τοξωτά ανοίγματα αλλά ευρύτερα από αυτά του τρούλλου. Το ανατολικώτερο είναι μικρότερο των άλλων. Κατά τη πλευρά αυτή στο δεύτερο και στο τρίτο παράθυρο (μετρώντας από δυτικά στα ανατολικά) δεν φέρουν τόξο διότι με μεταγενέστερες παρεμβάσεις κτίσθηκαν, όπως διακρίνεται, οι τοξωτές απολήξεις.

Στη βόρεια πλευρά, υπάρχουν πέντε παράθυρα (και όχι έξι όπως στην νότια πλευρά) και μία πύλη εισόδου. Η πύλη αυτή φέρει ελαφρά οξυκόρυφο τόξο. Όλα τά παράθυρα φέρουν

τοξωτά ανοίγματα. Εξ αυτών τὰ δύο βρίσκονται στο μέτωπο της στέγης του Νάρθηκα το ένα, και του κυρίως Ναού το άλλο. Τὰ υπόλοιπα τρία βρίσκονται ανατολικότερα της πύλης εισόδου με επίσης τοξωτά ανοίγματα αλλά ευρύτερα από αυτά του τρούλλου.

Οι εισοδοί τόσο στή βόρειο όσο και στη νότια πλευρά, οδηγούν κατ' αρχάς στον ενιαίο Νάρθηκα. Φαίνεται πώς το επικλινές του εδάφους λειτούργησε απαγορευτικά για την διάνοιξη εισόδων από τη δυτική πλευρά του ναοδομικού κτίσματος.

3.2. Κόγχες Ιερών Βημάτων

Οι κόγχες των Ιερών Βημάτων είναι ημικυκλικές, βρίσκονται στην έξαρση του βράχου και καλύπτονται με σχιστόπλακες.

Στις κόγχες των Ιερών Βημάτων φαίνεται από διαφαινόμενα ίχνη, ότι υπήρχαν ανοίγματα τὰ οποία όμως έχουν κλεισθεί.

3.3. Σκεπή

Ο υπόλοιπος Ναός καλύπτεται από δίρριχτη στέγη με σχιστόπλακες. Οι καμάρες είναι οξυκόρυφες και παρατηρούνται επίσης φουρούσια μεταξύ των πλευρικών τυφλών αψίδων.

3.4. Τρούλλοι

Οι τρούλλοι έχουν κανονικό οκταγωνικό τύμπανο. Το φορτίο των τρούλλων μεταβιβάζεται από το στεφάνι στα πλάγια τόξα και τις καμάρες, μέσω σφαιρικών τριγώνων. Τὰ πλάγια τόξα καταλήγουν σε φουρούσια.¹⁹

Η επικάλυψη των τρούλλων είναι από κεραμίδια, πλήν του νοτιοανατολικού τρούλλου, δηλαδή αυτού της Βασιλικής του Αγίου Νικολάου, ο οποίος φέρει τσιμεντένια επικάλυψη λόγω παλαιότερης καταστροφής των κεραμιδιών.

Επίσης στους τρούλλους υπάρχουν οκτώ στενά και τοξωτά παράθυρα, πάνω από τὰ οποία υπάρχουν διακοσμητικά πιάτα, από τὰ οποία σήμερα σώζονται λίγα. Ο διάκοσμος

---

¹⁹ Φουρούσι καλείται οριζόντια προεξοχή για να βαστάζει βαρύ στοιχείο.

τους είναι φυτικός και κατά την εκτίμηση του Προεστού θυμίζουν κεραμικά της Κιουτάχειας.²⁰ Εξαίρεση από αυτά αποτελεί ένα πιάτο χρώματος μπλέ πού μιμείται τά κιζενικά celadon. Χρονολογούνται το 2^{ον} μισό του 18^{ου} αι. μ. Χ.²¹

Οι τρούλλοι των κυρίως Ναών εξωτερικά έχουν ύψος 9,65 μ. και του Νάρθηκα-Προνάου 7,95 μ.

3.5. Κωδωνοστάσιο

Μεταξύ των δύο τρούλλων του Νάρθηκα υψώνεται μικρό κωδωνοστάσιο, πού πατάει σ' αυτούς και υπερέχει ελαφρώς του ύψους των δύο τρούλλων του Νάρθηκα, είναι δε περίπου ισοϋψές μέ τους τρούλλους των κυρίων Ναών.

Το κωδωνοστάσιο είναι πρισματικής μορφής με τέσσερα τοξωτά ανοίγματα στις αντίστοιχες πλευρές. Υπάρχουν επίσης κάποια λιθανάγλυφα και διακοσμητικά πιάτα τόσο στη πρόσοψη, δηλαδή στη δυτική πλευρά, όπου είναι περισσότερο περίτεχνα, όσο και στις άλλες πλευρές.

Η στέγη του κωδωνοστασίου είναι κατά προσέγγιση σταυροειδής και καλύπτεται επίσης με σχιστόπλακες.

Λόγω της εδαφικής δυσχέρειας στη δυτική πλευρά του κτίσματος, δημιουργήθηκε οπή στην πέτρινη πλάκα κάτω από το κωδωνοστάσιο, από την οποία περνάει και κρέμεται το σχοινί της καμπάνας. Έτσι η κωδωνοκρουσία γίνεται από τον Νάρθηκα και όχι εκτός του Ναού, ως συνήθως.

3.6. Δυτικός τοίχος

Στο ναοδομικό αυτό σύνολο προστέθηκε αργότερα κελλίον το οποίο εφάπτετο στο δυτικό τοίχο και σήμερα σώζονται μόνον τά ερείπιά του.

Επίσης υπήρχαν δύο πύλες εισόδου αντιστοιχούσες στους δύο Ναούς και δύο παράθυρα, μεταξύ των δύο αυτών πυλών εισόδου. Όμως τά ανοίγματα αυτά είναι σήμερα κλειστά από μεταγενέστερες οικοδομικές παρεμβάσεις.

---

²⁰ Προεστός Κ., *Ο Αϊ - Γιανννάκης...* σελ. 227.

²¹ Προεστός Κ., *Ο Αϊ Γιανννάκης...* σελ. 227, όπου παρατίθεται και η γνώμη της κ. Άννας Μπαλλιάν, επιμελήτριας στο Μουσείο Μπενάκη για την χρονολόγηση των πιάτων.

Ανοικτά παραμένουν μέχρι σήμερα δύο τοξωτά παράθυρα στο μέτωπο του νοτίου και του βορείου Ναού αντίστοιχα πάντοτε κατά την δυτική πλευρά του οικοδομήματος.

4. Εσωτερική περιγραφή

{Βλ. Κάτοψη και Τομές A-A', B-B', Γ-Γ', Δ-Δ', E-E', Z-Z' και H-H' σελ. 27-31}.

1. Πρόναος ή Νάρθηκας

Ο χώρος του Νάρθηκα-Προναού είναι ενιαίος σε αντίθεση με τούς κυρίως Ναούς. Δεν υπάρχει κανένας διαχωριστικός τοίχος σ' αυτόν.

Φέρει δύο πύλες εισόδου από τη νότια και τη βόρεια πλευρά. Η νότια πύλη εισόδου βρίσκεται ανατολικότερα σε σχέση με τη βόρεια πύλη εισόδου. Όπως ήδη έχει λεχθεί πάνω από τον Νάρθηκα- Προναό υπάρχουν δύο τρούλλοι, καθένας σε αντιστοιχία προς τον κυρίως Ναό. Μεταξύ των τρούλλων είναι κτισμένο το μικρό κωδωνοστάσιο και στο κέντρο του Νάρθηκα- Προναού κρέμεται το σχοινί της καμπάνας μέσα από μια οπή αφού διατρυπήθηκε η στέγη στο σημείο εκείνο.

Οι εσωτερικές διαστάσεις στον ζωτικό χώρο του Νάρθηκα, έχουν ως εξής:

Μήκος : 8,75 μ.

Πλάτος : 3 μ.

Το άνοιγμα της νοτίας εισόδου είναι 0,90 μ. και το ύψος της 2,70μ. Επίσης το άνοιγμα της βόρειας εισόδου είναι επίσης 0,90 μ. και το ύψος της 2,70μ.

Στη δυτική πλευρά του Νάρθηκα υπάρχουν δύο τιμεντένιες κερκίδες για να χρησιμοποιούνται ως χώρος καθίσματος των πιστών κατά τις ώρες των Ιερών Ακολουθιών, ειδικότερα δε κατά την Ακολουθία της Λιτής, η οποία ψάλλεται πάντοτε στον Νάρθηκα κατά τις Ιερές Αγρυπνίες.

Οι δύο κερκίδες (πεζούλι) είναι συμμετρικές και ξεκινούν κάθε μία από την νοτιοδυτική και την βορειοδυτική πλευρά του Νάρθηκα-Προναού και εφάπτονται στο εσωτερικό του δυτικού τοίχου του ναού. Οι διαστάσεις κάθε κερκίδας αυτής έχουν ως εξής:

Το βάθος της κερκίδας είναι 0,85 μ.

Το μήκος είναι 3,30 μ.

Στο πέρας κάθε κερκίδας υπάρχει τοίχος μήκους 0,79 μ. και από τη μια και από την άλλη πλευρά. Μεταξύ των δύο αυτών τοίχων αφήνεται διάμεσο κενό μήκους 0,60 μ. για να χρησιμοποιείται ως αποθηκευτικός χώρος.

Το ύψος των δύο τρούλλων πού βρίσκονται υπερθεν του Προνάου-Νάρθηκα είναι 7,65 μ. για τον καθένα.

4.2. Διαχωριστικός τοίχος μεταξύ Προνάου-Νάρθηκα και Κυρίως Ναών

Μεταξύ Προνάου-Νάρθηκα και κυρίως Ναών υπάρχουν δύο πύλες εισόδου και έξι παράθυρα.

4.2.1. Πύλες

Η νότια πύλη έχει ύψος 3,20 μ. από το φυσικό έδαφος και άνοιγμα 1 μ. Επίσης υπάρχει βαθμίδα ύψους 0,10μ.

Η βόρεια πύλη έχει ύψος 3,20 μ. από το φυσικό έδαφος και άνοιγμα 0,70 μ. Επίσης υπάρχει βαθμίδα ύψους 0,10μ.

Κατά ταύτα, οι πύλες είναι ανισομεγέθεις μεταξύ τους, με μικρότερη την βόρεια πύλη κατά 0,30 εκ. σε σχέση με την νότια.

4.2.2. Ανοίγματα

Ένθεν και ένθεν, κάθε πύλης εισόδου, υπάρχουν δύο παράθυρα ως εξής:

Στή νότια πλευρά το άνοιγμα των παραθύρων είναι 0,50 μ. Κάθε παράθυρο αρχίζει σε ύψος 1,85 μ. από το επίπεδο του εδάφους, και στα 2,95 μ. από το ίδιο επίπεδο αρχίζει ημικύκλιο με ακτίνα 0,25 μ. και καταλήγει στο ύψος των 3,20 μ.

Στή βόρεια πλευρά το άνοιγμα των παραθύρων είναι 0,40 μ. Κάθε παράθυρο αρχίζει σε ύψος 1,85 μ. από το επίπεδο του εδάφους, και στα 2,95 μ. από το ίδιο επίπεδο αρχίζει ημικύκλιο με ακτίνα 0,20 μ. και καταλήγει στο ύψος των 2,70 μ.

Υπερθεν των δύο πυλών εισόδου υπάρχουν αντιστοίχως παράθυρα ως εξής:

Στην είσοδο της νοτίου πλευράς το παράθυρο βρίσκεται ελαφρώς νοτιώτερα του κεντρικού άξονα εισόδου. Οι διαστάσεις του είναι οι ακόλουθες: Το παράθυρο αρχίζει σε

ύψος 3,65 μ. από το επίπεδο του εδάφους και σε ύψος 4,30 μ. αρχίζει το ημικύκλιο με ακτίνα 0,15 και τελικό ύψος 4,45 μ. Στην είσοδο της βορείου πλευράς το παράθυρο βρίσκεται στον ίδιο άξονα με αυτόν της πύλης εισόδου. Οι διαστάσεις του είναι οι ακόλουθες: Ξεκινά σε ύψος 3,65 μ. από το επίπεδο του εδάφους και στο ύψος των 4,30 μ. αρχίζει το ημικύκλιο με ακτίνα 0,15 και τελικό ύψος 4,45 μ.

4.2.3. Κόγχη

Μεταξύ των δύο πυλών εισόδου προς τους κυρίως Ναούς και των αντιστοιχών παραθύρων τους, όπως ήδη περιγράφηκαν, υπάρχει τοίχος με μικρή κόγχη η οποία αρχίζει από το επίπεδο του εδάφους σε υψος 1,85 μ., φθάνει στο ύψος 2,40 μ. απ' όπου αρχίζει ημικύκλιο με ακτίνα 0,25 και έχει τελικό ύψος στα 2,65 μ. Έχει άνοιγμα 0,50 μ. και βάθος 0,46 μ.

4.3. Κυρίως Ναοί

4.3.1. Στην νότια πλευρά

Ο τοίχος στη νότια πλευρά, μετά την θύρα εισόδου, πού βρίσκεται στο Νάρθηκα, αλλά εντός του κυρίως Ναού έχει τέσσερα παράθυρα. Τά τρία είναι όμοια μεταξύ τους και φέρουν τις εξής διαστάσεις: Αρχίζουν σε ύψος 1,85μ. από το επίπεδο του εδάφους . Σε ύψος 2,75 μ. αρχίζει το ημικύκλιο με ακτίνα 0,45 μ. και τελικό ύψος 3,20 μ.

Μεταξύ τους τα παράθυρα απέχουν 1,10 μ. το καθένα.

Μεταξύ των δύο ανατολικότερων παραθύρων βρίσκεται τέταρτο παράθυρο πού αρχίζει σε ύψος 4,50 μ. από το επίπεδο του εδάφους . Σε ύψος 5,26 μ. αρχίζει ημικύκλιο με ακτίνα 0,15 μ. και με τελικό ύψος παραθύρου 5,40 μ.

4.3.2. Στη βόρεια πλευρά

Ο τοίχος στη βόρεια πλευρά μετά την θύρα εισόδου, πού βρίσκεται στο Νάρθηκα, αλλά εντός του κυρίως Ναού έχει τρία παράθυρα. Τά δύο είναι όμοια μεταξύ τους και φέρουν τις εξής διαστάσεις: Αρχίζουν σε ύψος 1,85μ. από το επίπεδο

του εδάφους. Σέ ύψος 2,75 μ. αρχίζει το ημικύκλιο με ακτίνα 0,40 μ. και τελικό ύψος 3,15 μ.

Μεταξύ τους τα παράθυρα απέχουν 2,10 μ. το καθένα.

Υπερθεν του ανατολικώτερου, εκ των ως άνω αναφερθέντων παραθύρων, βρίσκεται τρίτο παράθυρο, πού αρχίζει σε ύψος 4,50 μ. από το επίπεδο του εδάφους. Στα 5,25 μ. αρχίζει ημικύκλιο με ακτίνα 0,15 μ. και τό τελικό ύψος του παραθύρου αυτού φθάνει στα 5,40 μ.

4.3.3. Ενδιάμεσος τοίχος

Στο κέντρο του ενιαίου οικοδομήματος έχει υψωθεί ενδιάμεσος τοίχος, ο οποίος χρησιμεύει ως βόρειος τοίχος του νοτίου Ναού και ως νότιος τοίχος του βορείου Ναού. Με τον ενδιάμεσο αυτό τοίχο διακρίνονται μεταξύ τους οι δύο κυρίως Ναοί, αλλά μέ την πρόβλεψη ανοιγμάτων δεν αναιρείται η λειτουργική τους ενότητα. Τά ανοίγματα έχουν ως εξής:

Κατά την δυτική πλευρά του τοίχου αυτού καί σε απόσταση 1,55 μ. από τον τοίχο ο οποίος διαχωρίζει τον Νάρθηκα από τούς κυρίως Ναούς, υπάρχει αμφίδρομη είσοδος με άνοιγμα 0,70 μ. και ύψος 3,20 μ.

Ανατολικώτερα της αμφίδρομης αυτής εισόδου και σε απόσταση 2,25 μ. από αυτής υπάρχει παράθυρο με τις εξής διαστάσεις : Το παράθυρο αρχίζει σε ύψος 1,85 μ. από το επίπεδο του εδάφους. Σε ύψος 2,75 μ. αρχίζει ημικύκλιο με ακτίνα 0,45 μ. με τελικό ύψος παραθύρου 3,20 μ. Το άνοιγμα του είναι 0,60 μ.

4.3.4. Τρούλλοι

Οι τρούλλοι όπως έχει προλεχθεί έχουν κανονικό οκταγωνικό τύμπανο. Τό εσωτερικό ύψος των τρούλλων από το επίπεδο του εδάφους είναι στα 9,35 μ. Το ημικύκλιο των τρούλλων αρχίζει από τά 7,65 μ. από το επίπεδο του εδάφους. Στους τρούλλους υπάρχουν οκτώ στενά τοξωτά παράθυρα. Το καθένα από αυτά ξεκινάει στα 6,50 μ. από το επίπεδο του εδάφους. Σε ύψος 7,15 μ. αρχίζει το ημικύκλιό τους με ακτίνα 0,15 μ. και με τελικό ύψος παραθύρου (πρέκι) τα 7,30 μ.

4.4. Ιερό Βήμα

4.4.1. Ιερό Βήμα νοτίου Ναού

Από την είσοδο του κυρίως Ναού και σε απόσταση 6,65 μ. υπάρχουν τρεις βαθμίδες οι οποίες οδηγούν στο Ιερό Βήμα. Το ύψος και το πάτημα των βαθμίδων έχει ως εξής :

<i>Βαθμίδες</i>	<i>Υψος</i>	<i>Πάτημα</i>
1 ^η βαθμίδα	0,72 μ.	0,35 μ.
2 ^η βαθμίδα	0,85μ.	0,45 μ.
3 ^η βαθμίδα	1,0 μ.	0,15 μ. μέχρι το Τέμπλο

Από την είσοδο του κυρίως Ναού μέχρι και το Τέμπλο η απόσταση είναι 7,60 μ. Μετά το Τέμπλο αρχίζει το Ιερό Βήμα, το οποίο καταλήγει στην νοτιοανατολική κόγχη. Η απόσταση από το εσωτερικό του Τέμπλου μέχρι την κεντρική απόληξη της κόγχης είναι 2,91 μ.

Στο Ιερό Βήμα και στο νότιο τοίχο του, υπάρχει παράθυρο με άνοιγμα 0,65. Το παράθυρο αρχίζει σε ύψος 1,90 μ. από το επίπεδο του εδάφους και στα 2,80 μ. από το ίδιο επίπεδο αρχίζει ημικύκλιο με ακτίνα 0,33 μ., και καταλήγει στο ύψος των 3,13 μ.

Από το Τέμπλο (Ωραία Πύλη) μέχρι τον κίονα που στηρίζει την Αγία Τράπεζα η απόσταση είναι 1,40 μ.

Το ημικύκλιο της κόγχης αρχίζει σε απόσταση 1,75 μ. από το Τέμπλο, και η ακτίνα του είναι 1,16 μ.

Ενθεν και ένθεν της κεντρικής κόγχης υπάρχουν δύο μικρότερες εγγεγραμμένες κόγχες, με ακτίνα – βάθος 0,26 μ. εκ των οποίων η μέν βόρεια χρησιμεύει για την Ιερά Πρόθεση, η δε νότια ως Διακονικόν. Τά ημικύκλια των εγγεγραμμένων κογχών αρχίζουν από την ίδια γραμμή, που αρχίζει και η κεντρική κόγχη, και σε απόσταση 0,21 μ. το νότιο και 0,26 μ. το βόρειο. Κάθε εγγεγραμμένη κόγχη αρχίζει σε ύψος 1,86 μ. από το έδαφος, και στα 3,01 μ. αρχίζει το ημικύκλιό του για να καταλήξει σε τελικό ύψος 3,27 μ.

4.4.2. Ιερό Βήμα βορείου Ναού

Από την είσοδο του κυρίως Ναού μέχρι και το Τέμπλο η απόσταση είναι 7,60 μ. Μετά το Τέμπλο αρχίζει το Ιερό Βήμα,

το οποίο καταλήγει στην νοτιοανατολική κόγχη. Η απόσταση από το εσωτερικό του Τέμπλου μέχρι την κεντρική απόληξη της κόγχης είναι 2,91 μ.

Στο Ιερό Βήμα και στο νότιο τοίχο του, υπάρχει παράθυρο με άνοιγμα 0,65. Το παράθυρο αρχίζει σε ύψος 1,90 μ. από το επίπεδο του εδάφους και στα 2,80 μ. από το ίδιο επίπεδο αρχίζει ημικύκλιο με ακτίνα 0,33 μ., και καταλήγει στο ύψος των 3,13 μ.

Από το Τέμπλο (Ωραία Πύλη) μέχρι τον κίονα που στηρίζει την Αγία Τράπεζα η απόσταση είναι 1,40 μ.

Το ημικύκλιο της κόγχης αρχίζει σε απόσταση 1,75 μ. από το Τέμπλο, και η ακτίνα του είναι 1,16 μ.

Ένθεν και ένθεν της κεντρικής κόγχης υπάρχουν δύο μικρότερες εγγεγραμμένες κόγχες, με ακτίνα – βάθος 0,26 μ. εκ των οποίων η μέν βόρεια χρησιμεύει για την Ιερά Πρόθεση, η δε νότια ως Διακονικόν. Τά ημικύκλια των εγγεγραμμένων κογχών αρχίζουν από την ίδια γραμμή που αρχίζει και η κεντρική κόγχη, και σε απόσταση το μέν βόρειο 0,21 μ. το δε νότιο 0,26 μ. Κάθε εγγεγραμμένη κόγχη αρχίζει σε ύψος 1,86 μ. από το έδαφος, και στα 3,01 μ. αρχίζει το ημικύκλιό του για να καταλήξει σε τελικό ύψος 3,27 μ.

Η μόνη διαφορά που διαπιστώνουμε μεταξύ Ιερών Βημάτων νοτίου και βορείου Ναού είναι αυτή της απόστασης των εγγεγραμμένων κογχών από την κεντρική κόγχη κάθε Ιερού Βήματος. Το εκπληκτικόν είναι ότι εάν διπλωθεί επί χάρτου η κάτοψη των δύο Ναών, οι αποστάσεις και τά ανοίγματα συμπίπτουν μεταξύ τους.

4.4.3. *Σύνδεση των δύο Ιερών Βημάτων*

Ο τοίχος που διαχωρίζει τους δύο κεντρικούς Ναούς επεκτείνεται και εντός του Ιερού Βήματος, δηλαδή και μετά τη γραμμή του Τέμπλου κατά 1,15 μ. από την εσωτερική πλευρά του Τέμπλου, και κατά 1,20 μ. από την εξωτερική. Μέχρι την ανατολική πλευρά του τοίχου με τον οποίο ενώνονται οι κόγχες υπάρχει άνοιγμα επικοινωνίας μεταξύ των δύο Ιερών Βημάτων μήκους 0,60 μ. και πλάτους 0,77 μ.

Το άνοιγμα αυτό είναι τοξωτό και έχει ύψος 4,90 μ. από το έδαφος. Στην ανατολική πλευρά του ανοίγματος, πάνω στον τοίχο, υπάρχει μικρή εγγεγραμμένη κόγχη, ακτίνας 0,22 μ.

4.5. Υποθέσεις ως προς την κατασκευαστική σύλληψη και εκτέλεση του έργου

Η σύλληψη του Ναού πρέπει να είναι ενιαία επειδή έχουμε κατασκευαστική και μορφολογική ομοιογένεια, συμμετρία και καθαρότητα στα γενικά σχήματα. Υπάρχουν όμως μικρές διαφοροποιήσεις μεταξύ των αρχιτεκτόνων ερευνητών.

Υπάρχει η υπόθεση την οποία διατυπώνουν ο Λαζαρίδης²² και ο Προεστός,²³ ότι τὰ δύο κλίτη και ο Νάρθηκας ανήκουν σε δύο διαφορετικές οικοδομικές φάσεις. Γιά την εκτίμησή τους αυτή στηρίζονται κυρίως στο γεγονός, ότι φαίνονται οι αρμοί στις ενώσεις των λιθοδομών.

Ο Παπαϊωάννου²⁴ εκτιμά, πώς ενδεχομένως υπήρξαν διάφορα στάδια κατασκευαστικά, τὰ οποία όμως δεν πρέπει νά έχουν το ένα από το άλλο, μεγάλη χρονική απόκλιση.

Και η προσωπική μας εκτίμηση βρίσκεται πλησιέστερα στην τελευταία αυτή θέση του Παπαϊωάννου, με την οποία συνάπτονται και το ενιαίο της συλλήψεως και η υπόθεση, πού προκύπτει από τους αρμούς όπως προαναφέρθηκε.

---

²² Λαζαρίδης Παν., *Βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία νήσων Αιγαίου*, Αρχαιολογικόν δελτίον 23 (1968) σελ. 400.

²³ Προεστός Κ., *Ο Ναός του Αη Γιαννάκη στο Πάνω Βαθύ Σάμου*, Σαμιακές Μελέτες 1, Αθήνα 1994, Εκδοση Πνευματικού Ιδρύματος Σάμου «Νικόλαος Δημητρίου» σελ.227,229.

²⁴ Παπαϊωάννου Κωνσταντίνος Σπ., *Εκκλησίες και Μοναστήρια της Σάμου*, Εκδοση Πνευματικού Ιδρύματος Σάμου «Νικόλαος Δημητρίου», σελ. 176.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟ ΜΕΛΕΤΗ ΝΑΟΥ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟΥΣ ΛΟΙΠΟΥΣ ΝΑΟΥΣ ΒΑΘΕΩΣ ΣΑΜΟΥ

Το Ανω Βαθύ ήταν το
«πλιό καλλίτερο, ως πολυανθρωπότερον και πλουσιώτερον υπέρ τά
τετρακόσια σπίτια και εκκλησίας έξ-επτά»

Καισάριος Δαπόντες

Ο Αη-Γιαννάκης αποτελεί ένα λαμπρό αρχιτεκτονικό
κόσμημα πού κουβαλάει πάνω του τη λαμπρή
μεταβυζαντινή Ναοδομική παράδοση ως αειθαλή

1.Σύντομη περιγραφή των μεγάλων Ναών της κωμόπολης Βαθέος

Στή κωμόπολη του Βαθέος, οι έξι μεγάλοι Ναοί κατά την πλειοψηφία τους είναι βασιλικές μετά τρούλλου, πλήν των δύο, πού είναι απλές δρομικές βασιλικές. Και οι δύο παραπλήσιοι τύποι απαντούν στη πρωτοβυζαντική, τη μεσοβυζαντινή την υστεροβυζαντινή και τη μεταβυζαντινή εποχή αλλά και σήμερα. Είναι τρίκλιτες ή δίκλιτες.

Πιό συγκεκριμένα:

1. Ο Ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου είναι τρίκλιτος Βασιλική μετά τρούλλου, με τρεις κόγχες στο Ιερό Βήμα, εκ των οποίων η κάθε μία αντιστοιχεί σε ένα κλίτος. Έχει επίσης δικλινή στέγη, με υπερέψωση του μεσαίου κλίτους.
2. Ο Ναός των Εισοδίων της Θεοτόκου είναι δίκλιτος δρομική Βασιλική χωρίς τρούλλο και εξωτερικές κόγχες. Υπάρχουν δύο εγγεγραμμένες κόγχες αντιστοιχούσες στα δύο κλίτη.
3. Ο Ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος είναι τρίκλιτος Βασιλική ματά τρούλλου, με τρεις κόγχες στο Ιερό Βήμα, εκ των οποίων η κάθε μία αντιστοιχεί σε ένα κλίτος. Έχει επίσης δικλινή στέγη, με υπερέψωση του μεσαίου κλίτους.
4. Ο Ναός της Αγίας Παρασκευής είναι δίκλιτος δρομική Βασιλική χωρίς τρούλλο και φέρει μία εξωτερική κόγχη. Υπάρχει άλλη μία εγγεγραμμένη κόγχη στο βόρειο κλίτος, και δικλινής στέγη.

5.Ο Ναός του Αγίου Αντωνίου είναι δίκλιτος δρομική Βασιλική χωρίς τρούλλο και δύο κόγχες στο Ιερό Βήμα αντιστοιχούσες στα δύο κλίτη. Φέρει δικλινή στέγη.

6. Ο Ναός της Οσίας Ματρώνης είναι δίκλιτος Βασιλική μετά τρούλλου και δύο κόγχες, αντιστοιχούσες στα δύο κλίτη, με μικρότερη τη νότια κόγχη. Φέρει επίσης δικλινή στέγη.

Σε κανένα εκ των Ναών δεν διαχωρίζονται τὰ κλίτη με τοίχους και τὰ γνωστά μικρά ανοίγματα με τοξοειδή απόληξη ή καμάρες, για την μεταξύ των κλιτών επικοινωνία. Ο διαχωρισμός γίνεται με κιονοστοιχίες.

Συνοπτικός πίνακας

<i>Ιεροί Ναοί</i>	<i>Τύπος</i>	<i>Ρυθμός</i>	<i>Κόγχες</i>	<i>Μεσαίο κλίτος</i>
Αϊ-Γιαννάκης	<i>Δίδυμος</i>	<i>Βασιλική μετά δύο τρούλων</i>	Δύο	
Κοίμηση της Θεοτόκου	<i>Τρίκλιτος</i>	<i>Βασιλική μετά τρούλλου</i>	Τρεις	Υπερ-υψωμένο
Εισόδια της Θεοτόκου	<i>Δίκλιτος</i>	<i>Απλή δρομική Βασιλική</i>	Δύο (εγγεγραμμένες)	
Μεταμόρφωση του Σωτήρος	<i>Τρίκλιτος</i>	<i>Βασιλική μετά τρούλλου</i>	Τρεις	Υπερ-υψωμένο
Αγία Παρασκευή	<i>Δίκλιτος</i>	<i>Απλή δρομική Βασιλική</i>	Δύο εκ των οποίων η μία εγγεγραμμένη	
Αγιος Αντώνιος	<i>Δίκλιτος</i>	<i>Απλή δρομική Βασιλική</i>	Δύο	
Αγία Ματρώνα	<i>Δίκλιτος</i>	<i>Βασιλική μετά τρούλλου</i>	Δύο	

Εκ των παραπάνω διαπιστώνουμε τά ακόλουθα:

α. Υπάρχουν,

- δύο τρίκλιτοι Ναοί, σε ρυθμό Βασιλικής μετά τρούλλου,

- ένας δίκλιτος Ναός σε ρυθμό Βασιλικής μετά τρούλλου

- τρεις δίκλιτοι Ναοί σε ρυθμό απλής δρομικής Βασιλικής.

β. Ανεξαιρέτως, όλοι οι μεγάλοι Ναοί δέν είναι μονόκλιτοι αλλά δίκλιτοι ή τρίκλιτοι, όχι όμως δίδυμοι. Οι δίδυμοι ή τρίδυμοι ναοί (ή σύνθετες Βασιλικές, όπως λέγονται διαφορετικά) αποτελούν αυτόνομες μονόκλιτες τρουλλαίες Βασιλικές, η μία παρά την άλλη με ενδιάμεσους διαχωριστικούς τοίχους, πού φέρουν μικρά ανοίγματα επικοινωνίας. Οι απλοί δίκλιτοι ή τρίκλιτοι Ναοί διακρίνονται από τους δίδυμους ή τρίδυμους εκ του ότι τά κλίτη είναι οργανικά ενταγμένα στή Βασιλική.

γ. Φαίνεται πώς για τήν επιλογή ανέγερσης τρίκλιτου ή δίκλιτου Ναού έπαιξε καθοριστικό ρόλο η δυνατότητα, πού προσφέρεται από το έδαφος, το οποίο είναι ιδιαίτερα επικλινές και ανώμαλο. Επί πλέον η δυσχέρεια αυξάνεται εκ του ότι οι οικίες οικοδομούνται η μία πλησίον της άλλης χωρίς ελεύθερο χώρο μεταξύ τους. Οι δρόμοι άλλωστε της κωμόπολης είναι τά γνωστά γραφικά *καλντερίμια* (κοινώς σοκάκια).²⁵

2. Άλλοι δίδυμοι ή τρίδυμοι Ναοί στο Βαθύ και γενικά στη νήσο Σάμο

2.1. Δίδυμοι Ναοί

Άλλες σύνθετες δίκλιτες (δίδυμες) Βασιλικές στη Σάμο απαντούν στα εξής Παρεκκλήσια:

α. *Ευαγγελίστρια* στο Ανω Βαθύ

β. *Άγιοι Ταξιάρχαι* στο Μαλαγάρι, (περιοχή Βαθέος) και

---

²⁵ *Καλντερίμι* καλείται ο λιθόστρωτος στενός δρόμος με ακανόνιστες στο σχήμα και τη μορφή πέτρες (ετυμ. τουρκική *kaldirim*). *Σοκάκι* είναι ο στενός και μικρός συνοικιακός δρόμος(ετυμ. τουρκική *sokak*).

γ. Κοίμηση της Θεοτόκου στον Παγώνδα.

2.2. Τρίδυμος Ναός

Ένας μόνον Ναός γνωστός ως *Τρεις Εκκλησίες* μεταξύ Ανω Βαθέος και Παλαιοκάστρου, είναι σύνθετος τρίκλιτος, δηλαδή *τρίδυμος*. Είναι αφιερωμένοι ο νότιος στον Άγιο Δημήτριο, ο κεντρικός στον Άγιο Νικόλαο και ο βόρειος στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη.

2.3. Παρατηρήσεις

Χαρακτηριστικό, ότι εκ των τεσσάρων, ως άνω, Βασιλικών, πλήν του υπό μελέτην Ναού μας, οι τρεις βρίσκονται στον άμεσο περίγυρο του Ανω Βαθέος, και μόνον ένας σε χωριό, πού βρίσκεται στο εσωτερικό του νησιού.

Όλοι οι δίδυμοι και τρίδυμοι Ναοί είναι απλές δομικές Βασιλικές άνευ τρούλλων. Μόνον ο υπό μελέτη Ναός του Αγίου Ιωάννου είναι τρουλλαίος

Οι δίδυμοι ή τρίδυμοι Ναοί προκρίνονται μόνον σε παρεκκλήσια, διότι είναι προφανής η δυσχέρεια βλεμματικής επικοινωνίας με τά λειτουργικά δρώμενα στους ναοδομικούς αυτούς τύπους. Αποβαίνουν λοιπόν απρόσφοροι για συνεχή λατρευτική χρήση.

Συμπεράσματα

1. Το Ναοδομικό αυτό αρχιτεκτόνημα, πού μελετήσαμε είναι σε ρυθμό βασιλικής μετά τρούλου και μάλιστα δύο τρούλων, ένα στον κυρίως Ναό και έναν μικρότερο στον Νάρθηκα. Στο σημείο αυτό έγκειται και η ιδιομορφία του συγκεκριμένου Ναού.
2. Πρόκειται για οικοδόμημα πού περιλαμβάνει δύο Ναούς κυριολεκτικά δίδυμους με πλήρη αρχιτεκτονική ενότητα.
3. Η σύλληψη του Ναού είναι ενιαία επειδή έχουμε κατασκευαστική και μορφολογική ομοιογένεια, συμμετρία και καθαρότητα στα γενικά σχήματα.
4. Διαπιστώνει κανείς, ότι η Σαμιακή Ναοδομική παράδοση είναι ανεπηρέαστη από τις εξώφθαλμες λατινογενείς επιδράσεις στα όμορα προς αυτήν Δωδεκάνησα και τις Κυκλάδες. Και τούτο όχι μόνον διότι ποτέ δεν υποτάχθηκε η Σάμος στους δυτικούς (δεν υπήρξε δηλαδή ενετοκρατία) αλλά και διότι επηρεάσθηκε από την πλούσια μοναστική Πατμιακή παράδοση πού αναπτύχθηκε γύρω από το Σπήλαιον της Αποκαλύψεως, ένεκα των σχέσεων πού είχαν οι Σάμιοι με το νησί αυτό, το μόνο δηλαδή Δωδεκανησιακό νησί, πού έμεινε ανεπηρέαστο από δυτικά ναοδομικά πρότυπα. Έτσι δεν θα είμασταν άστοχοι αν εκτιμούσαμε πώς η Σάμος όπως τουλάχιστον αυτή μελετήθηκε στη παρούσα εργασία μας, αναδεικνύει μια τοπική ναοδομική παράδοση, στοιχημένη στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή ρυθμολογική πρακτική.
5. Ο Αη-Γιαννάκης αποτελεί ένα λαμπρό αρχιτεκτονικό κόσμημα πού κουβαλάει πάνω του τη λαμπρή

μεταβυζαντινή Ναοδομική παράδοση ως αειθαλή παρακαταθήκη ζωής και ελπίδας.

Βιβλιογραφία

Αντουράκη Γεωργίου Β., *Χριστιανική Αρχαιολογία και Επιγραφική*, Τόμος Πρώτος Τεύχη Α' και Β' Εβδομη έκδοση, Αθήνα, 2004.

Βακιριτζής Ι.Δ., *Βαθύ (Σάμου) Στη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, Εκδ. Πυρσός Τόμ. ΣΤ' σελ. 472-473.

Βακιριτζής Ι. Θεοφανείδης Β.Δ., *Σάμος, Στη Μεγάλη Ελληνική Έγκυκλοπαίδεια*, από τις εκδόσεις Πυρσός, Τόμ. ΚΑ' σελ. 490-513.

Βαμβουδάκης Εμμανουήλ, *Το εν Κέντρω Σάμω Βαπτιστήριο*.

Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, Εκδ. Μαρτίνος, Αθήναι 1967.

Καισαρίου Δαπόντες, *Κήπος Χαρίτων*.

Καπώλης Αθηνάς, *Άρθρον στη Σαμιακή Επιθεώρηση του έτους 1957*.

Λαζαρίδης Παν., *Βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία νήσων Αιγαίου*, Αρχαιολογικόν δελτίον 23 (1968) σελ. 400.

Παπαιωάννου Κώστα Σπ., *Η μεταβυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική της Σάμου Στο περιοδικό Απόπλους Τεύχος 8 σελ. 357-360 το έτος 1990*.

Παπαιωάννου Κωνσταντίνος Σπ., *Εκκλησίες και Μοναστήρια της Σάμου* που εκδόθηκε από το Ίδρυμα «Νικόλαος Δημητρίου» και αναφέρεται στο υπό μελέτη θέμα μας στις σελ. 171-177.

Παπάλη Ιωάννου, Μητροπολίτου Σιδηροκάστρου *Η Ιστορία της Εκκλησίας της Σάμου,* Σάμος 1967.

Προεστός Κώστας, *Ο Ναός του Αι-Γιαννάκη στο Ανω Βαθύ Σάμου,* Στο συλλογικό έργο *Σαμιακές Μελέτες Τόμος Πρώτος 1993-1994* από το Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου «Νικόλαος Δημητρίου», Αθήνα το 1994, σελ. 223-242.

Σταματιάδη Επαμεινώνδα Ι., *Σαμιακά, ήτοι ιστορία της νήσου Σάμου από των παναρχαίων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς* Τόμ. Α-Δ εν Σάμω 1881-1886, και β' έκδοση *Ιστορία της Σάμου από τὰ πανάρχαια χρόνια μέχρι το 1880, «μεταγλωτισμένη»* Αθήνα 1965-1970.

Παράρτημα Φωτογραφιών

Νότια πλευρά του Ναού

Βορειο-ανατολική πλευρά του Ναού

Οι δύο τρούλλοι των κυρίως Ναών
(Λήψη από την ανατολική πλευρά)

Οι δύο τρούλλοι των κυρίως Ναών
(Νυκτερινή λήψη από την ανατολική πλευρά)

Οι τρούλλοι του Προνάου-Νάρθηκα
(Λήψη από δυτικά)

Οι τρούλλοι του Προνάου-Νάρθηκα
(Λήψη βορειο-δυτικά)

Βόρεια πλευρά
(Λήψη βορειοδυτικά)

Πύλη εισόδου από τη βορεία πλευρά του Ναού

Το κωδωνοστάσιο
(Λήψη από τη δυτική πλευρά)

Ο Ναός με λήψη από τη νοτιοδυτική πλευρά

Διακοσμητικό πιάτο στον τρούλλο του νοτίου κυρίως Ναού

Μαρμάρινη πλάκα
ύπερθεν της νοτίας πύλης εισόδου στο Ναό

Τέμπλο νοτίου Ναού (Αγ. Ιωάννου)

Τίμηλο κρηπίδα Ναού (Αγ. Νικολάου)

Διαχωριστικός τοίχος μεταξύ προνάου και νοτίου κυρίως Ναού
(λήψη από τον κυρίως ναό)

Εσωτερική όψη του τρούλλου του νοτίου Ναού
(λήψη από τον κυρίως ναό)

Εσωτερική όψη του τρούλλου του βορείου Ναού

Διαχωριστικός τοίχος μεταξύ των δύο κυρίως Ναών
(λήψη από το νότιο Ναό στην περιοχή της αμφίδρομης εισόδου)

ος Ναών
(θύρου)

Ιερό Βήμα και κόγχη του νοτίου Ναού

Ου... τινωνίας

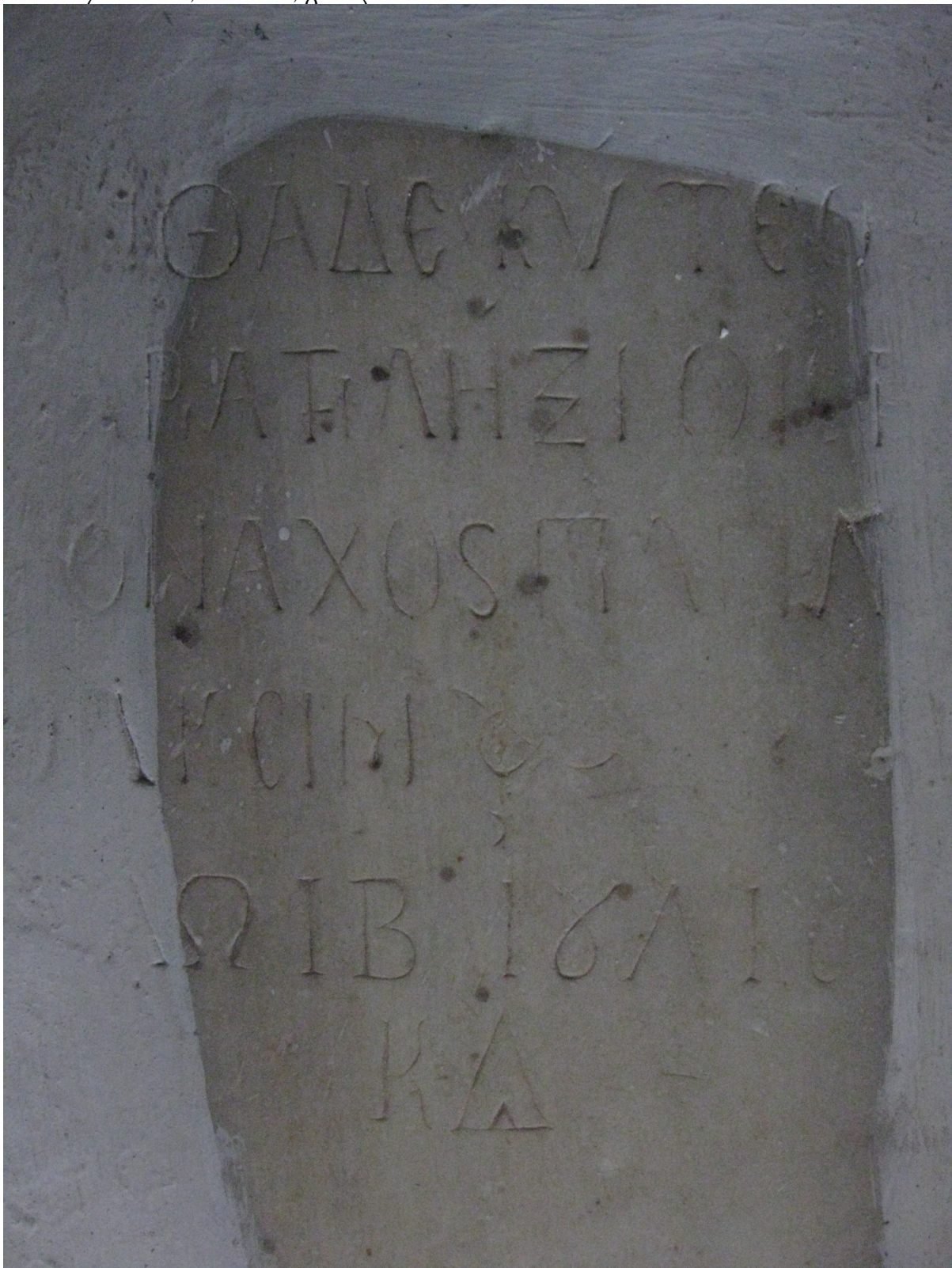

Εγγεγραμμένη κόγχη της προθέσεως του βόρειου Ναού

Εγγεγραμμένη κόγχη του Διακονικού του νοτίου Ναού

Η επιτάφιος πλάκα του Ιερομονάχου Ιωακείμ
(Βορείου Ναού)

Ο δικέφαλος αετός στο δάπεδο του βορείου Ναού

Ο Αρχάγγελος Μιχαήλ (τοιχογραφία-βόρειος Ναός)

Η Παναγία Δεομένη (Τοιχογραφία-νότιος Ναός)

05

Ιερός Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου

61

Ιερός Ναός Εισοδίων της Θεοτόκου

Ιερός Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος

Ιερός Ναός Αγίας Παρασκευής

Ιερός Ναός Αγίου Αντωνίου

Ιερός Ναός Οσίας Ματρώνης της Χιοπολίτιδος

ΟΙ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΣΤΟ ΒΑΘΥ ΤΗΣ ΣΑΜΟΥ

ΜΕΛΕΤΗ- ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ
(case study)

Ο ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ
(ΑΗ-ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ)

*Πτυχιακή εργασία Γ. Καρπαθίου και Ν. Καρπαθίου
υπό την επίβλεψη της καθηγήτριας κ. Σ. Μαλικούτη*

Πειραιάς 2010